

DIEUWKE VAN DER POEL

Spreukstrofen op een perkamenten rol¹

Abstract – This article provides an edition of sixty maxims transmitted on a parchment scroll from the fourteenth century. To provide context, the introduction inventories all such scrolls with Middle Dutch texts. Scrolls were often used for short texts which at a later stage could serve as material for miscellanies. The sixty short texts are stanzas, not songs; they have a rhymescheme of aabccb. The main topics are love, friendship, wisdom and foolishness. The language of the scribe points towards Limbourg.

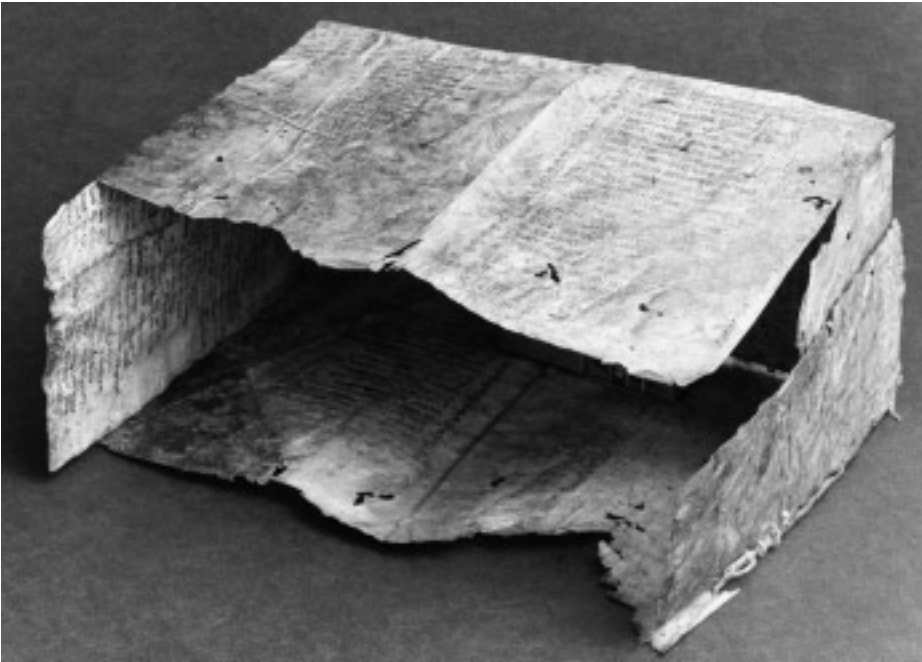
In 1993 vestigden Herman Mulder en Hans Kienhorst de aandacht op een tweetal bij elkaar horende perkamenten fragmenten. Eén daarvan had een uitzonderlijk formaat: het was maar liefst 44 centimeter hoog. De fragmenten konden niet de restanten van een codex zijn, maar waren de overblijfselen van een rol. Dit bleek vooral uit de wijze van beschrijven: het schrift op de ene zijde stond namelijk ondersteboven ten opzichte van het schrift op de andere kant. Men kon dus, na de ene kant gelezen te hebben, de rol omkeren over de korte zijde om verder te lezen. Beide onderzoekers benadrukten hoe belangrijk deze fragmenten (met spreukstrofen met het rijmschema aabccb) waren: andere rollen met Middelnederlandse literaire teksten waren op dat moment niet bekend. Intrigerend was bovendien dat aan de lange zijde van de fragmenten een stukje touw geregen was: wat was daar de functie van geweest?

Er zijn verschillende redenen om opnieuw aandacht te besteden aan deze fragmenten, die thans bewaard worden in de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen (signatuur hs. Neerl. 413/1 (olim 413)). De fragmenten waren in 1928 al bekend gemaakt en geëditeerd door D.A. Stracke in een kort artikel, maar de sterk gehavende tekst resulteerde in een editie met veel open plaatsen. Thans is het door fotografische technieken mogelijk meer tekst te lezen. Voorts is er de afgelopen jaren meer onderzoek naar rollen gedaan en ook voor het genre van de spreukstrofen is er hernieuwde aandacht. In dit artikel geef ik een nieuwe editie van de teksten op de rol, voorafgegaan door een inleiding over de rol als tekstdrager, het genre, de inhoud en vorm van de strofen.

1 De rol als tekstdrager

In het rijk geïllustreerde boek *Handgeschreven wereld* van Dini Hogenelst en Frits van Oostrom (1995) is een foto van de rol opgenomen (p. 16). In het bij-

¹ De basis voor dit artikel werd gelegd tijdens een gedenkwaardig onderzoekscollege dat in parallelle en gedeeltelijk gezamenlijke sessies gegeven werd, in Antwerpen door Frank Willaert en Veerle Fraeters en in Utrecht door mijzelf. Behalve aan deze collega's en de studenten uit beide groepen ben ik veel dank verschuldigd aan Hans Kienhorst en Erwin Mantingh. De analyse van het dialect is nagezien en in belangrijke mate aangevuld door Amand Berteloot, waarvoor ik hem zeer dankbaar ben. Voor resterende fouten ben ik uiteraard alleen verantwoordelijk.

Het doosje dat gevormd wordt door de twee fragmenten van de rol en twee dubbelbladen van een Leven van Margaretha. (foto H. Kienhorst)

schrift staat vermeld dat dit ‘de enige rol met wereldlijke literatuur in het Middelnederlands’ is. Dat is bij de huidige stand van onderzoek niet meer correct. Omdat gegevens over rollen en hun gebruik verspreid zijn over veel publikaties, geef ik eerst een samenvattend overzicht.

Een rol is een bijzondere, maar niet unieke tekstdrager. Er kunnen twee typen onderscheiden worden: rollen met lijsten en met korte teksten. De langgerekte vorm maakt rollen bij uitstek geschikt voor allerlei soorten lijsten: obituaria, (beeld)kronieken en lijsten van rectores en professoren van de universiteit (Bologna). Dergelijke rollen bestaan dikwijls uit meerdere aaneen genaaide stukken perkament: ze werden dus naar believen verlengd.² Ook zijn er in Europa verschillende exemplaren met stambomen overgeleverd, die bedoeld zijn om opgehangen te worden. Ze zijn prachtig uitgevoerd en rijk geïllustreerd.³ In Harvard wordt een rol bewaard met de *Tabula historie* van Peter van Poitiers. De geïllustreerde rol laat in een genealogisch schema de geschiedenis van de mensheid van Adam tot Christus zien.⁴ Zo’n bijbelse stamboom behoorde ook tot het bezit van

² Bischoff 1979: 48-50; Wattenbach 1958: 165-174. In Engeland werden rollen veelvuldig gebruikt in de bestuurlijke administratie (Clanchy 1979: 105-112).

³ De KB te Den Haag bezit een geïllustreerde genealogie (eind dertiende eeuw) van de Engelse koningen vanaf Brutus (!) tot Edward I; zie Korteweg en Chavannes-Mazel 1980: 62-63 en Kruijskoop 1988. Een soortgelijke Engelse genealogie bij Clanchy 1979, plate XIII, zie ook Wattenbach 1958: 168. Geïllustreerde rollen kunnen ook gebruikt zijn bij het tonen van heiligdommen (Wattenbach 1958: 167).

⁴ Zie Clanchy 1979, plate XII. In de Stadsbibliotheek te Deventer (signatuur hs. 92) bezit men een La-

Kapelaan Jan Pascaris uit Ieper: volgens een testamentaire beschikking van 25 juli 1350 laat hij 'een rolle, inde welke ghescreiven es d'istorie vanden Bible' na.⁵

Naast dit gebruik voor lijsten konden rollen de functie hebben van dragers van korte teksten. Er zijn de laatste jaren verscheidene exemplaren met Middelnederlandse teksten en een aantal vermeldingen van dergelijke rollen bekend geworden, en er is een discussie ontstaan over de functie ervan.⁶ De tekstsoort die het meest met de rol verbonden is, is het gebed: er zijn vier rollen met Middelnederlandse gebeden overgeleverd (naast vermeldingen van en verwijzingen naar gebeden op rollen).⁷ Maar ook andere Middelnederlandse teksten zijn op rollen overgeleverd. Zo bezit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel een rol met (een groot deel van) de sproke *Van herscepen* en heeft het Stadsarchief van Mechelen een rol met de sproke *De ghelassen sale*.⁸ Heel bijzonder is de recente vondst van een rol met een volledig flagellantenritueel in het Middelnederlands: een geselaarsliturgie, een Maria-lied en een preek.⁹ Tenslotte zijn er toneelteksten op rollen.¹⁰

De vraag waarom rollen (en geen codices) werden gebruikt, is door de codicoloog J.W. Klein voorzien van een eenvoudig antwoord: rollen werden gebruikt voor teksten die te kort waren om een enkel katern (de kleinst mogelijke codex) te vullen (Klein 1995, 19-21). Rollen zijn volgens hem vrij gangbaar geweest maar zelden overgeleverd vanwege hun kwetsbaarheid.¹¹ Klein nam hiermee uitdruk-

tijnse rol met een overzicht van de bijbelse geschiedenis en lijsten van keizers en pausen (Lief tinck 1964, *Texte* nr. 10: 25 en *Planche* 292; vgl. Werkgroep 1972: 11).

5 Mus 1943: 197, bijlage II.

6 Theo Meder vermoedt dat het werk van Willem van Hildegasberch aanvankelijk ook op losse bladen of rollen gecirculeerd heeft (Meder 1991: 30). Voor de betekenis van de rol in de eerste miniatuur van het Kopenhaagse handschrift van het *Leven van Sinte Lutgart* zie Mantingh 1994 en Mantingh 2000: 247, 245-247 en Bijlage 4. Ook teksten in andere talen zijn op rollen overgeleverd. Baüml en Rouse 1983 publiceerden zelf 14 didactische spreken van Reinmar von Zweter en geven een opsomming van rollen met literaire, veelal korte teksten, waaronder liederen (p. 229-230), zie ook Taylor 1991: 67-70 en Curschmann 1992: 223, noot 48. Steinmann 1988 noemt gedichten van Der Marner, Konrad von Würzburg en Der Kanzler (met beschrijving en foto's van de rol). De KB te Brussel bezit een rol met 9 motetten en een conductus, met muzieknotatie (signatuur 19606), waarvan een facsimile gemaakt is (*Rotulus* 1990, zie ook Scheurs en Bouckaert 1995: 12-13).

7 Namelijk: Gent, UB, 2394; Brussel, KB, II 7237, Brussel, KB, IV 750 (olim Brussel, Algemeen Rijksarchief, varia hss. 4489; editie met beschrijving en foto's: Gorissen 1948), Berlijn, SPK, mgf 751, 33-36. Zie hierover Deschamps en Mulder 1998: 50-51 en Kienhorst 1994: 32. G.I. Lief tinck kende een vijftiende-eeuwse perkamenten rol (1100 x 170 mm) met Nederlandse gebeden, die zich in 1935 in privé-bezit in Amerika bevond en een handschrift uit de eerste helft van de zestiende eeuw (in het toenmalige Leningrad, Akademie van Wetenschappen, XX.I.XL VIII), dat mogelijk een rol als bron heeft, blijkens de zin: 'ende hout neemt dyt rolleken ende die paternoster die daer in staen suldy my lesen xv daghe' (Werkgroep 1972: 11). Meder noemt een rekening uit het archief van de graven van Holland (1385) waarin vermeld is dat er 'iii ghetide rollekijns' zijn aangeschaft voor Margaretha van Bourgondië, 'daer si daghelix in lesen soude' (Meder 1991: 434). Volgens J.B. Oosterman (1995: 54-57) zullen in de veertiende en vijftiende eeuw heel wat rollen voor privé-devotie gebruikt zijn. Er zijn ook vijftiende-eeuwse rollen met Engelse en Latijnse gebeden overgeleverd: zie Werkgroep 1972: 11, De Vreese 1922-1923: 201-202 en Plimpton 1935: 35-37 en plate XI en XII.

8 Kienhorst 1996: 59, noot 78 (Brussel, KB, 19579) en Mulder 1999.

9 Privé-bezit, zie Jansen-Sieben en Van Dijk 2003.

10 Zie Gumbert 2001; de toneelrollen uit Borsele zijn van relatief late datum: eind zeventiende, begin achttiende eeuw (Van Dijk 1999).

11 Er bestaat een laat vijftiende-eeuwse rol met een vita van Sinte Margaretha en enkele gebeden die is overgeleverd in een contemporaine houten cylinder, overtrokken met kalfsleer. Zo'n stevig omhulsel voor een rol is echter uniek (zie Plotzek 1987: 246-247 en Von Armin 1984: 709-712).

kelijk stelling tegen de vrij gangbare gedachte dat rollen vooral in gebruik zouden zijn geweest bij jongleurs en andere voordrachtskunstenaars: er is volgens hem geen direct verband tussen type tekstdrager en gebruiksdoel (Klein 1995: 20, vooral noot 93, zie ook Gumbert 2001). Toch zijn er duidelijke aanwijzingen dat het in de praktijk wel degelijk als een voordeel gevoeld werd dat rolletjes zo makkelijk te transporteren zijn.¹² Sommige Moderne Devoten gebruikten rolletjes of *briefkens* om 'goede punten' op te noteren. Swieder van Runen, één van de zusters van Diepenveen, was gewoon kleine rolletjes bij zich te dragen: 'Soe grote mynne hadde sie totter hilliger schrift, dat sie cleyne rullekens in horen budel droch die sommich soe cort weren als een vinger'.¹³ Een rol kon bovendien functioneren als een soort talisman, een afweermiddel tegen gevaar. Een opschrift bij een gebed op een rol verwoordt dit expliciet: 'so wie dattet <nl. het betreffende gebed> devotelic leest of aen hem draget gheen viant en mach hem scaden'.¹⁴ Iets soortgelijks zien we bij een drietal rollen met Franse Margarete-teksten: zij zouden door zwangere vrouwen als een gordel gedragen zijn.¹⁵

Of rollen ook gebruikt zijn door rondtrekkende zangers is een vraag die bij gebrek aan gegevens moeilijk te beantwoorden is.¹⁶ Intrigerend zijn in dit verband de vele miniaturen waarop lyrische dichters met een rol zijn afgebeeld, zoals in het beroemde Heidelberger Liederhandschrift, waar een rol vaak voorkomt als attribuut van de afgebeelde dichter/zanger.¹⁷ Sylvia Huot heeft een omvangrijke vergelijkende studie gemaakt van miniaturen van auteurs en zangers bij veertiende-eeuwse Franse teksten. Die tonen dichters van liederen en *lais* schrijvend op rollen, en ook zijn er afbeeldingen van zang of voordracht waarbij rollen gebruikt worden. Het is opmerkelijk dat de rollen voorkomen bij vertolkers van orale genres, terwijl klerikale auteurs zoals bijvoorbeeld Jean de Meun schrijvend in een *boek* zijn afgebeeld. Volgens Huot geeft een rol op dergelijke afbeeldingen vooral aan dat de betreffende tekst ten gehore wordt gebracht, of bedoeld is om voorgedragen of gezongen te worden (Huot 1987: 78-79 et passim). De rol is dan een iconografisch motief en dat is natuurlijk veelzeggend. Een rol kan immers alleen maar als een herkenbare uitbeelding van orale voordracht functioneren indien rollen daadwerkelijk in die situatie gebruikt werden (Baüml en Rouse 1983, vooral p. 219-230). Dat orale aspect is ook aanwezig in afbeeldingen in Middelnederlandse handschriften, zoals de gehistorieerde initiaal waarmee de eerste preek van de *Limburgse sermoenen* opent (Christus als prediker voor zijn leerlingen, met in zijn hand een rol met daarop de bijbelplaats waarover de preek handelt, zie Mantingh 2000: afb. 25) en een volbladminiatuur in het Kopenhaagse *Leven van Lut-*

12 Pelgrims, herauten en andere reizigers droegen rolletjes bij zich (Bischoff 1979: 49-50 noemt verschillende voorbeelden, zie ook Wattenbach 1958: 170).

13 Brinkerink 1904, dl. 1: 50, zie ook p. 49, noot b. Eén van de andere nonnen gebruikt weggeworpen snippers papier om goede punten op te noteren (Brinkerink 1904, dl. 1: 76).

14 Handschrift Brussel, KB, II 7237, geciteerd naar Deschamps en Mulder 1998: 50.

15 Mantingh 1994: 244, noot 28; Margarete van Antiochië was de beschermheilige van zwangere vrouwen.

16 Andrew Taylor heeft met klem gewaarschuwd voor het identificeren van bepaalde boeken als 'jongleurshandschriften' en daarbij ook drie rollen besproken, waarvan er niettemin één toch het eigendom geweest kan zijn van een minstreel of acteur (Taylor 1991, vooral p. 67-70).

17 Zie hiervoor Walther 1991: 25, commentaar bij Tafel 1, 12, 26 en passim; voordrachtsituaties Tafel 37, 43 en 78.

gart (Willem van Affligem met een rol in zijn rechterhand: 'een dichter-voorlezer die zijn geschreven tekst mondeling presenteert' (Mantingh 2000: 247, zie voorts p. 245-247 en Bijlage 4)).

J.W. Klein heeft gelijk wanneer hij bezwaar aantekent tegen de veronderstelling dat elke rol per se in het bezit van een jongleur zou zijn geweest (vgl. Klein 1995: 20), maar uit bovenstaande gegevens blijkt dat rollen wel degelijk (ook) gebruikt zijn bij voordracht en zang. Clanchy vermoedt dat rollen vooral aantrekkelijk waren voor diegenen die wat minder vertrouwd waren met boeken: 'On the threshold of literacy, among knights and minstrels as distinct from monks and clerks, writings were perhaps at first more familiar and inviting in the form of rolls containing short vernacular texts than in the form of weighty Latin books.' (Clanchy 1979: 113).

Er zijn aanwijzingen dat rollen aan de basis liggen van verzamelhandschriften waarin de losse tekstjes bijeengebracht zijn, bijvoorbeeld gedeelten van het handschrift-Van Hulthem (Kienhorst 1996, 47 en Klein 1995, 24). Een dergelijke gang van zaken is traceerbaar bij de Franse dichter Guillaume de Machaut: losse teksten van zijn hand hebben zelfstandig gecirculeerd, voordat zij, onder supervisie van de auteur zelf, gegroepeerd werden in een handgeschreven boek. Enkele van deze losse teksten zijn ook overgeleverd, namelijk gedeelten van twee rollen en een handschrift van slechts zestien folia, dat hoogstwaarschijnlijk niet meer dan één lai bevat.¹⁸

De Middelnederlandse literatuur kent een intrigerend voorbeeld van de eerste optekening van korte teksten: in het eerste allegorische gedicht uit het Gruuthusehandschrift worden liedjes direct na hun ontstaan opgeschreven met muzieknootatie om vervolgens te circuleren in het gezelschap. De tekst spreekt daarbij van *brief* (te begrijpen als 'kort geschrift'). Opmerkenswaard is ook het voorkomen van het woord *rolle* of *rolie* in verzamelhandschriften, als opschrift in het Heber-Serrurehandschrift: *Dits uter rolien vander feesten genomen* en als titel van twee teksten van Jan van Leeuwen: *Die rolie vander woedigher minnen* en *Een rolle vanden richters*.¹⁹ De non Janne Colijns uit het klooster Jericho te Brussel stelde preken samen op grond van aantekeningen van de prediker Jan Storm op 'rollen, brieven ende ouden quaternen gheschreven metter hant des selven predicaers' (Mertens 2004: 306).

Binnen deze hele discussie is de rol uit Antwerpen een relatief eenvoudig geval: het is een eenvoudig uitgevoerde tekstdrager voor een kleine tekstverzameling. Er is geen aanwijzing dat speciaal met het oog op transporteerbaarheid voor een rol gekozen is, en ook een plaatsing in een voordrachtssituatie ligt niet speciaal voor de hand. Op een mogelijk verband met verzamelhandschriften kom ik in de volgende paragraaf terug.

¹⁸ De huidige bewaarplaats van een rol (met een gedeelte van de *Lai Mortel*), die in 1928 bij een antiquariaat in Londen te koop werd aangeboden, is onbekend (Keitel 1977, noot 16, zie ook Williams 1969, vooral p. 446). In Berlijn wordt het restant van een andere rol bewaard met daarop tekeningen van hoge kwaliteit. Die tekeningen moeten de illustratie zijn geweest bij de tekst van één van de gedichten uit de *Voir-dit*, die oorspronkelijk ook op de rol zal hebben gestaan, zoals Byrne in een mooie reconstructie heeft laten zien (Byrne 1984). Zie ook Huot 1987: 245-270 (miniaturen waarop Machaut schrijvend op of voordragend van een rol is afgebeeld). Bij Keitel een miniatuur uit een Machaut-handschrift waarop zes zangers een rondeau zingen vanaf een rol.

¹⁹ Zie hiervoor Werkgroep 1972: 10-11 en Stooker en Verbeij 1997: dl. 2, repertorium 592, 593, 1050, en ook Kienhorst en Mulder 1993: noot 16.

2 Spreukstrofen: genre en overlevering

Op de rol staan zo'n zestig strofen die alle dezelfde vorm hebben: regels met twee heffingen en een rijmschema aabccb. In het Middelnederlands zijn honderden strofische teksten met dit rijmschema overgeleverd. De bekendste voorbeelden zijn wellicht enkele *Mengeldichten* van ps.-Hadewijch en de Lundse gedichten, die openen en sluiten met een aabccb-spreukstrofe.²⁰ De strofen komen in twee genres voor: als spreuken en liederen. Dit roept de vraag op of de tekstjes op de rol als spreuken gezien moeten worden, of dat ze bedoeld waren als lied. Beide genres zijn in kaart gebracht. Van Anrooij en Mertens verzamelden spreukstrofen en kwamen daarbij tot meer dan driehonderd stuks (verspreid over ruim zestig handschriften).²¹ Lieder met deze strofevorm zijn via het *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600* eenvoudig bijeen te brengen; de cd-rom geeft 309 treffers.²² Opmerkelijk genoeg kennen deze twee verzamelingen nauwelijks overlappingsen: spreuken en liederen zijn blijkbaar als aparte teksttypen te beschouwen.

Toch bestaan er twee spreukstrofen waarbij een melodie bekend is.²³ Daarvan is *Een cort jolijt* voor ons het meest relevant, omdat de tekstregels twee heffingen hebben, net als op de rol. Dat betekent dat er een melodie is overgeleverd waarop de 'Antwerpse' strofen in principe te zingen zijn, maar bewijst niet dat ook de strofen op de rol liederen zijn. Eerder is het zo dat de ruime bekendheid van de spreukstrofe *Een cort jolijt* (overgeleverd in twaalf handschriften!) ertoe geleid heeft dat deze strofe op een bepaald moment met andere strofen werd uitgebreid en van een melodie werd voorzien, die slechts in één bron is opgetekend.²⁴

De rol waarop de strofen zijn overgeleverd bevat zelf in elk geval geen enkele aanwijzing (zoals muzieknotatie) dat het de bedoeling was deze tekstjes te zingen. Dat de strofen integendeel behoren tot de groep didactisch getinte spreukstrofen wordt bevestigd door de parallellevering. Spreukstrofen zijn vooral te vinden in eenvoudige papieren vijftiende-eeuwse verzamelhandschriften.²⁵ Absolute koploper is het handschrift-Van Hulthem: de verzameling met het opschrift *Van al-*

²⁰ Met Lundse gedichten bedoel ik de gedichten die niet alleen zijn overgeleverd in hs. Lund, UB, Mh 55, maar ook in hs. Brussel, KB, IV 209/11 (zie Hemmes-Hoogstadt 2005).

²¹ Van Anrooij en Mertens 1992. Ik heb dankbaar gebruik gemaakt van het door hen verzamelde corpus dat zij ter beschikking gesteld hebben. A.C. Hemmes-Hoogstadt en G. Jungman werken aan een repertorium van rijmspreuken (zie ook Hemmes-Hoogstadt 2005: 190-191).

²² In beide tellingen is eenzelfde tekst die in meer dan één bron voorkomt, meermalen geteld.

²³ Van Anrooij en Mertens baseerden zich voornamelijk op inventarisatie van spreuken uit de BNM te Leiden en beperkten zich dus tot handschriftelijke bronnen; het *Repertorium* ontsluit alle handschriftelijke en gedrukte bronnen tot 1600 en geeft daaruit alle teksten die als liedtekst te karakteriseren zijn. De strofen die in beide materiaalverzamelingen voorkomen zijn *Een cort jolijt* en *Gheen meerder genuecte op aerde en is* (in het *Repertorium* respectievelijk T1611 en T1940).

²⁴ Zie hiervoor Van Anrooij en Mertens 1992: 231; het materiaal uit het *Repertorium* bevestigt hun hypothese. Het bedoelde handschrift is Berlijn, SPK, mgo 190, aldaar f. 103r.

²⁵ Zoals het handschrift Würzburg, UB, Hs. ch. qu. 144 (papieren handschrift, met twee perkamenten dubbelbladen versterkt, editie Stracke 1926, 31 strofen), Brussel, KB, 2559-2562 (papier, editie De Vreese 1900-1901, meer dan 20 strofen), Berlijn, SPK, mgq 557 (het handschrift-Jan Phillipsz: papier, editie Brinkman 1995, 23 spreukstrofen: twee langere gedichten (35 en 46) die uit respectievelijk 11 en 10 strofen zijn samengesteld, en twee aparte strofen (55 en 77) die deel uitmaken van een grotere spreukenverzameling (zie Brinkman 1997: 160)) en Brussel KB II 116 (papier met twee folio's perkament aan het begin, editie Brackman 1969, 7 strofen).

derhande sprockne clein notabel verskne (tekst 108) heeft meer dan honderd van deze strofen. Met circa zestig spreuken is de rol echter een goede tweede, waarbij bovendien bedacht moet worden dat deze verzameling zeker langer geweest is.²⁶ In twee verzamelhandschriften komen parallellen voor van de 'Antwerpse' strofen: in het handschrift Brussel, KB, II 144 en in de zojuist genoemde spreukenverzameling in het handschrift-Van Hulthem.

Brussel, KB, II 144 is een eenvoudig papieren handschrift van een klein formaat (15 x 9,4 cm). Verscheidene handen hebben erin op verschillende tijdstippen korte, vaak speelse teksten genoteerd: wereldlijke en geestelijke liederen, priamels, minnevragen, cisiojani en recepten. De belangrijkste hand beschreef 114 van de 170 bladen en dateert uit de tweede helft van de zestiende eeuw (editie-Priebsch 1906-1907; E. Langbroek en A. Roeleveld werken aan een integrale editie, te verschijnen in de reeks *Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden*). Van deze hand is ook een spreukstrofe die sterk overeenkomt met strofe 33 van de rol:

strofe 33	Brussel, KB, II 144, f73r
§ Die altos minnen	Die altoes mynt
en niet en winnen	Ende nyet en wynt
Dats ongheval	Dat is misfall
Mar dese man	Mer dye goyde man
Die een cussen wan	Dye eyns cussen wan
Hine verloes niet al	En verloer nyet all (ed.-Priebsch 1906: 456)

Hoewel het hier evident om dezelfde tekst gaat, zijn er ook verschillen in formulering (bijvoorbeeld *ongheval* versus *misfall* in vs. 3), in het gebruik van meervoud versus enkelvoud in vs. 1 en 2 en spellingsvarianten (zoals *niet* versus *nyet* in vs. 6). De afwijkingen veroorzaken geen groot verschil in betekenis en laten zich goed verklaren vanuit een mondelinge schakel in de overlevering. Wie zich een strofe niet meer precies herinnert, kan vergeten elementen aanvullen, waarbij de vrij strakke vorm (in het bijzonder het rijmschema) houvast biedt.²⁷ Zo'n mondelinge fase past ook goed bij het handschrift KB, II 144, dat het karakter heeft van een weinig gestructureerde verzameling teksten voor persoonlijk gebruik. De geciteerde spreukstrofe is duidelijk een losse toevoeging: het gedichtje is overdwars in de marge geschreven.

Het belangrijkste materiaal voor vergelijking biedt echter het handschrift-Van Hulthem, dat in totaal 509 rijmspreuken bevat, verspreid over zes plaatsen.²⁸ De meest omvangrijke verzameling aldaar is getiteld *Van alderhande sprockne clein notabel verskne* en omvat maar liefst 234 spreuken van verschillende vorm, zoals spreukstrofen, disticha en kwatrijnen. Hieronder bevinden zich zes parallellen met strofen van de rol.

De strofen 4, 5, 7 en 15 komen overeen met de nummers 37, 30, 74 en 114 uit Hulthem. De verschillen tussen beide bronnen zijn erg klein (veelal spellingsva-

²⁶ Het valt niet met zekerheid te zeggen of de rol 59 of 60 strofen bevat, aangezien niet uitgemaakt kan worden of de woordresten aan de rechteronderkant van AV (hier geëditeerd als 60) oorspronkelijk tot een aparte strofe behoorden of dat zij de laatste woorden waren van de regels van de laatste strofe in de linkerkolom (strofe 58).

²⁷ Vgl. Gerritsen 1992.

²⁸ Editie Brinkman en Schenkel, 1999: 12.

rianten), waardoor het mogelijk is de gehavende tekst aan te vullen en corrupte plaatsen te verbeteren (4,2 en 7,5). De vondst van een parallel in Hulthem is eens te meer welkom bij strofe 28 waarvan alleen de laatste twee regels leesbaar zijn doordat de overige tekst afgesneden is. In Hulthem vinden we echter de complete tekst van een nauw verwante strofe:²⁹

strofe 28	Hulthem 61
---	En es dier
---	Soe onghehier ('wild, wreed')
---	No quader venijn
---	Dan wroeghers tonghen
onbedwonghen	Onbedwonghen
Den minners bi	Daer minners sijn

Doordat het rijmwoord van het laatste vers verschilt, is het niet zonder meer mogelijk strofe 28 te reconstrueren op grond van Hulthem: vs. 3 van deze strofe moet anders geluid hebben en ook de verdere zinsbouw kan hebben afgeweken. Toch verheldert deze parallel de inhoud van strofe 28.

In het volgende geval zijn de verschillen tussen beide strofen nog groter:

strofe 8	Hulthem 22
.a.s sware wachte	Wats meerre achten
.s idele ghedachte	Dan ydel wachten
- lief te duene	Na lief te doene
..t es ontferd	Dat es onweert
- langher mert	Ende langhe ghemeert
-t was ghewone	Dant es ghewoene

Opmerkelijk zijn de afwijkende rijmwoorden maar overeenkomende rijmklanken in vs. 1, 2 en 4; zij maken opnieuw een mondelinge schakel in de overlevering aannemelijk.

De verschillen zijn het grootst bij de volgende strofen, waarin alleen de eerste twee regels overeenkomsten vertonen:

strofe 22	Hulthem 175
§ In dogheet herte	En doghet herte
Mere smerte	Merre smerte
Noch merre rouwe	In ertrike niet
Dan die verlieest	Dan die ontvliet
Dat – verkijst	Haer herte <i>ende</i> siet
Nie – – op trouwe	Dien si ontsiet

De verzen 3-6 van de Hulthem-strofe wijken sterk af en lijken corrupt (er is een merkwaardige herhaling van *herte* en het rijm is verstoord: aabbbb). De strofe uit Hulthem levert geen aanvullende tekst voor de onvolledige 'Antwerpse' strofe 22.

Resumerend: van zeven strofen zijn verwante redacties aan te wijzen, waarvan zes in Hulthem. Dat is een vrij hoog aantal: in het corpus van Van Anrooij en Mer-

²⁹ De citaten van de strofen 61, 22 en 175 uit Hulthem zijn ontleend aan de editie Brinkman en Schenkel 1999: 506-7, 502 en 521.

tens komen parallellen relatief weinig voor. De relatie met *Van alderhande sprockne clein notabel verskne* kan nog nader gepreciseerd worden. Deze verzameling vangt aan met 140 spreuken van verschillende vorm (disticha, kwatrijnen, twintig aabccb-strofen, een letterraadsel van drie regels, twee strofen van vijf verzen), dan volgen 84 spreukstrofen (aabccb) en tenslotte negen verschillende losse strofen (vijf kwatrijnen, drie disticha en een aabccb-strofe). Het geheel lijkt een collectie die uit verscheidene bronnen (minstens drie?) bijeengebracht is. De zes parallelteksten van de spreukstrofen van de rol behoren alle tot de eerste groep van 140 spreuken in Hulthem, die twintig aabccb-strofen kent. Op de rol zijn vier van de zes strofen dicht bij elkaar genoteerd (de volgorde komt overigens niet overeen).³⁰ Er is dus een opmerkelijke verwantschap tussen beide verzamelingen, maar het is niet aannemelijk dat de een de directe bron van de ander is.³¹ Dat ligt overigens ook niet voor de hand: zoals bovenstaande tekstfragmenten al uitweten, is oraliteit een belangrijke factor bij de transmissie van dit soort teksten. Men moet dus niet te eenzijdig in termen van voorbeeld en afschrift denken. Bovendien zullen de kopiïsten ook in een schriftelijke overlevering van dergelijke spreuken tamelijk vrij met hun voorbeeld omgaan en als verzamelaars een eigen selectie maken.³² De verwantschap tussen de rol en beide codices vormt wel een nieuwe aanwijzing voor het verband tussen rollen en verzamelhandschriften als Hulthem en Brussel, KB, II 144.

3 Inhoud en vorm

Een volledig overzicht van de inhoud van de spreukstrofen is moeilijk te geven. Niet alleen is veel tekst onleesbaar of zelfs weggesneden, ook bij de strofen waarvan de tekst leesbaar is, is het niet altijd duidelijk wat er bedoeld wordt (bijvoorbeeld strofe 34).

De aabccb-vorm is zeer geschikt voor het formuleren van een algemene waarheid, vaak in de tegenwoordige tijd. Er is dan veelal een cesuur na de derde regel, waarbij er dikwijls sprake is van een vergelijking of tegenstelling tussen de twee delen van de strofe (Van Anrooij en Mertens 1992). Dat geldt ook voor de strofen op de rol. Ze zijn gnomisch van karakter en doen dikwijls een uitspraak over een bepaalde zaak of een type mensen. In veel gevallen opent de strofe met de karakterisering van een persoon, uitgedrukt door een persoonlijk voornaamwoord met ingesloten antecedent, bijvoorbeeld: *Die minnet sinen ere/ hi moet altoes eere/ begriep ontsijen* (strofe 26).³³ De waarheid van de geformuleerde gedachte wordt aangezet door frasen als: *Sijt seker dies* (24, ook 7, 9, 40 en 46). In vier gevallen is een algemene uitspraak geformuleerd als in strofe 37: *En es dinc die leeft [...]*, waarna een comparatiefzin volgt (ook 22, 30 en 28 (reconstructie)). De cesuur in het rijmschema (aab/cbb) valt dikwijls samen met een syntactische cesuur. De relatie tussen beide delen kan daarbij verschil-

³⁰ Het gaat om de strofen: 4, 5, 7 en 8 op ARA. De parallellen van deze strofen in Hulthem op F.88R en F.89R.

³¹ Soms geeft Hulthem de betere lezing (zie editie 4,2 en 7,5), soms de rol (strofe 22).

³² Zie ook Brinkman 1994.

³³ Zie ook 3, 5, 10, 12, 18, 29, 31, 32, 33, 36, en waarschijnlijk 41; verwant zijn 9, 27 en 48 (vgl. Hemmes-Hoogstadt 2005: 238).

len. In de meeste gevallen is er sprake van een tegenstelling, steeds aangegeven met *mar* (bijvoorbeeld in spreukstrofe 5), een nevenschikkend verband is er in 26 en 44.³⁴

Het belangrijkste thema is de liefde (in ongeveer de helft van de strofen), veelal met hoofse trekken. Zo beschrijft strofe 4 de streken van de liefde (namelijk zuchten, ongeluk en weinig kunnen zeggen), prijst 7 de geheimhouding en zegt 17 dat een minnaar in de nabijheid van zijn geliefde *medesine* en *trost* krijgt. Strofe 28 bevat het bekende motief van de kwaadaardige verklikkers. Een meer ironische visie is verwoord in strofe 16 die opent met het traditionele motief van de liefdespijl die pijn en vrees brengt, maar afsluit met te zeggen dat iemand die niet verliefd is, zich gelukkig mag prijzen. De liefde is voor alles een kwelling: zij wordt beschreven in termen van *plaghen* (strofe 1), *pine* (2, 13, 17) en als *qwale* (16 en 36, mogelijk ook de onvolledige strofen 32 en 52). Toch is het niet alleen kommer en kwel: wie standvastig liefheeft kan met een kus beloond worden (33) en als het lot in gunstige zin keert, vergeet men de voorafgaande ellende (36). Het motief van het winnen van de geliefde komt in 29 en 33 voor, en waarschijnlijk ook in de gehavende strofen 9 en 54.³⁵ De afstand tussen de geliefden wordt niet gecultiveerd. Volgens strofe 25 is alle schroom voorbij als geliefden bij elkaar zijn. Strofe 29 bepleit niet te timide te zijn in de liefde. Meer didactisch is strofe 38, die allerminst verering voor een dame verwoordt, maar waarschuwt voor de kracht van de trucs van een verliefde vrouw.³⁶ In deze en andere strofen is de optiek mannelijk.³⁷

Naast het liefdesthema komen ook didactisch getinte motieven van vriendschap en wijsheid versus dwaasheid voor. Men moet vrienden begunstigen (strofe 44), het verzoek van een vriend kan deugd opwekken (strofe 47) en de liefdesraadgevingen van vrienden zijn meestal schadelijk, maar soms heilzaam zijn (strofe 6).³⁸ In vier strofen wordt een bepaald gedrag als wijs of dwaas gekwalificeerd, bijvoorbeeld strofe 5: alleen een dwaas onthult wat er in zijn hart leeft.³⁹ Verwant hieraan is strofe 42, een aanprijzing van bedachtzaamheid.

Alles bijeen vinden we in de 'Antwerpse' strofen welbekende kenmerken van aabccb-teksten terug. Ze brengen (liefdes)didactiek in een puntige en speelse vorm, door de korte regels met twee heffingen en het spannende effect van het 'uitgestelde' laatste rijmwoord.

4 Tussenbalans

De fragmenten van een rol uit de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap hebben door dit onderzoek duidelijker contouren gekregen. De teksten zijn spreu-

34 Tegenstelling in de strofen: 6, 15, 33, 39 en 42, mogelijk ook 10 en 31 (onvolledig). Een syntactische cesuur tussen vs. 3 en 4 voorts in: 1, 2, 3, 7, 22, 28, 29, 34, 36, 37, 41, waarschijnlijk ook 8, 16, 17, 30, 35, 38, 43, 45 en 46.

35 Het liefdesmotief voorts in: 3, 6, 8, 11, 12, 15, 20, 35, 41, 43, 49. De strofen 22 en 27 gaan over het verdriet van het hart.

36 Strofe 45 laat zich ook negatief uit over een vrouw, wier daden slecht zijn, maar die welwillend behandeld wordt.

37 Strofe 17, 20, 23, 32, 34, 37, 38, 39, 46.

38 Strofe 9 eindigt op het woord *vrijnt*, maar is door tekstverlies onbegrijpelijk.

39 Zie ook strofe 39; 10 en 48 zijn door tekstverlies moeilijk te interpreteren, maar geven beide een advies over wijs gedrag.

ken, geen liedjes. Het is een relatief omvangrijke (maar nog weinig bekende) verzameling van spreuken. De kopiïst is te karakteriseren als een verzamelaar, niet als de bedenker van de strofen. Soortgelijke verzamelingen komen ook in verzamelhandschriften voor en tegen de achtergrond van andere Middelnederlandse spreukencollecties is het opmerkelijk dat deze persoon op de vorm lette en alleen aabccb-spreuken bijeenbracht. De spreukstrofen zullen mondeling gecirculeerd hebben voordat (en ook nadat) zij in deze vorm opgetekend werden. Zo bezien is niet alleen de tekstdrager (de rol) maar ook de tekstverzameling (spreuken) te situeren *on the threshold of literacy*.

5 Codicologische beschrijving

De rol verdient geen schoonheidsprijs: het perkament is tamelijk slecht, aan het schrift is geen bijzondere zorg besteed en bovendien hebben de fragmenten veel te lijden gehad. Aparte aandacht verdienen de stukjes touw langs de zijkant.

De twee stroken perkament worden hier in navolging van Stracke met A en B aangeduid. Fragment A (het grootste) heeft een opmerkelijk formaat: 440 mm. bij ca. 83-87 mm, fragment B meet 160 mm. bij 44-60 mm. Het is goed mogelijk dat de volledige rol wel uit één vel perkament gesneden was: de gemiddelde maat van bij boekproductie gebruikte dierenvellen was 68 bij 48 cm.⁴⁰ De rechter zijkant van AR en van BR is de velrand van het perkament. De rectozijde is de vleeszijde.⁴¹

Als gezegd staat op beide fragmenten het schrift op de ene zijde ondersteboven ten opzichte van het schrift op de andere zijde. De rectozijde van fragment A heeft twee kolommen tekst, de versozijde één kolom, alleen onderaan is ook rechts geschreven, maar het is niet uit te maken of hier twee strofen naast elkaar geschreven zijn, of dat de regels van één strofe tamelijk wijd om een slecht stuk perkament heen geschreven zijn (hierna als twee strofen geëditeerd: 58 en 60). Het bovenste gedeelte van de versozijde is onbeschreven: de tekst vangt aan op 100 mm. van de bovenkant vanwege de slechte staat van het schrijffoppervlak: het perkament is bobbelig, lijkt een litteken te bevatten en er is een dichtgenaaide scheur van 64 mm. (over de lengte; aan de rectozijde is om deze scheur heen geschreven (vanaf strofe 17,3 (ARA,XVII) tot aan de onderzijde van het fragment). De tekst is op veel plaatsen moeilijk leesbaar door de slechte kwaliteit van het perkament, vlekken en slijtage (vooral AV en BV hebben erg te lijden gehad). Bovendien heeft Stracke reagens gebruikt: dit heeft vooral op ARA,I en II, op ARB,I-VI (de strofen 1,2 en 28 tot en met 33), op AV en op BR witte plekken achtergelaten (Stracke 1928: 262). Aan de boven- en linkerkant van de rectozijde van fragment A is perkament weggesneden met tekstverlies als gevolg: aan het begin van de regels op beide zijden ontbreken enkele letters (maar het verloren gedeelte kan in principe meerdere kolommen bevat hebben). Fragment A heeft twee scherpe vouwen, op resp. 170 mm. en 360 mm. van de bovenkant; in de laatstgenoemde vouw is het perkament ingescheurd en omgekruld (daardoor tekstverlies in strofe 13,2 (ARA,XIII), 40, 5-6 (ARB,XIII), 41,1 (ARB,XIV) en 50,1-2 (AVA,III)).

⁴⁰ Gumbert 1993: 236. De lengte van fragment A en B bij elkaar geteld is ca. 60 cm.

⁴¹ Ik gebruik de aanduidingen recto en verso op dezelfde manier als Stracke, al is het bij deze rol natuurlijk tamelijk willekeurig welke kant men recto of verso noemt.

De rectozijde van fragment B bevat één kolom tekst die relatief goed leesbaar is (ter hoogte van strofe 23 en 24 (BR,IV en V) is het perkament geplooid, maar dit beïnvloedt de leesbaarheid van deze verzen nauwelijks); op de versozijde is de tekst echter zo goed als volledig afgesleten. Het fragment is besnoeid aan de linker- en onderkant van BR. De bovenkant van BR is rafelig. Er is een onbeschreven marge boven de tekst (maximaal 4 mm). Dit duidt erop dat de bovenkant van BR tevens de bovenzijde van de onbeschadigde rol is geweest. Dan begon de tekstkolom met een halve strofe en moeten de eerste drie regels van deze strofe onderaan de vorige kolom gestaan hebben. Aangezien de rechterkant van zowel AR als BR de velrand van het perkament is, is het waarschijnlijk dat de tekst op BR en de tekst van de rechterkolom op AR (ARB in de editie) ooit tot dezelfde kolom behoorden. De volgorde waarin de tekstfragmenten hierna gepresenteerd worden, is daarom: ARA, BR, ARB, AVA, BV, AVB. Aan de linkerkant van de kolom op BR moet minstens één tekstkolom verloren gegaan zijn.

Het schrift is een tamelijk slordige littera textualis. De hand is veertiende-eeuws (Kienhorst 1994: 32, zie ook Kienhorst en Mulder 1993: 71-74). De inkt is donkerbruin. Er is een overgang in het schrift op 214 mm. van de bovenkant van AR, de rechterkolom, vanaf strofe 38 (ARB,XI). De hand is dezelfde, maar de gebruikte pen is dunner. Om verbeteringen aan te geven gebruikt de kopiïst verschillende systemen: expungering (strofe 9,I en 25,4), doorhaling (strofe 1 tussen vs. 5 en 6: *ewont* doorgehaald) en tekens voor en achter een onjuiste regel (strofe 23, na vs. 1 schreef de kopiïst abusievelijk *Sijn en trouwen* (vervaagd), ontdekte zijn vergissing, plaatste een kruisje voor en vier stippen achter het vers om aan te geven dat dit niet meegelezen dient te worden en vervolgde met vs. 2). Er is geen liniëring; de regels van de linker en rechter kolom op AR staan niet op dezelfde hoogte. De regelhoogte varieert van 35 mm. tot 41 mm. per 10 regels (beide gemeten op AR). De opmaak is niet overal gelijk: op AR en BR wordt geen interlinie tussen de strofen gebruikt, op AV wel. Op BR en ARB is nog zichtbaar dat elke spreuk in principe met een paragraafteken opent. Er zijn echter ook uitzonderingen: het paragraafteken ontbreekt voor strofe 40 en 47 (ARB,XIII en ARB,XX), staat een regel lager bij strofe 41 (ARB,XIV) en is bij strofe 44 (ARB,XVII) wegens plaatsgebrek achter het vers geplaatst (16,2, het vers op gelijke hoogte in de linkerkolom (ARA), is lang). Er is geen enkele vorm van decoratie.

Opvallend is het vlasgaren dat met een overhandse steek aan de fragmenten bevestigd is. Aan de rechterkant van de rectozijde van A is er een rij gaatjes op wisselende afstand van elkaar, variërend van 1 tot 0,5 cm. Op twee plaatsen zit door respectievelijk zeven en drie gaatjes nog een stukje vlasgaren geregen. Ook fragment B heeft gaatjes en door vier daarvan zit een eindje vlasgaren met een snipper perkament (afmeting 83 x 7-2 mm.). Onderaan BR resteert een klein stukje garen in één gaatje. Dit garen heeft niets te maken met de oorspronkelijke functie van de rol, zoals Hans Kienhorst door een mooie vondst kon aantonen. Hij ontdekte namelijk dezelfde gaatjes en garenresten in fragmenten van een berijmd leven van de H. Margaretha, dat net als de rol afkomstig was uit het bezit van de Limburgse pater J.B. Paquay (uit wiens erfenis Stracke de fragmenten kreeg). Toen Kienhorst deze fragmenten en de restanten van de rol bij elkaar bracht was de puzzel snel gelegd: samen vormen zij een bijna vierkant doosje. De stukken van de rol dienden als de opstaande randen (waarbij fragment B fragment A aan een zijkant gedeelte-

lijk overlapte): de fragmenten van het heiligenleven als boven- en onderkant. Deze reconstructie verklaart ook waardoor de scherpe vouwen in fragment A ontstaan zijn: het waren de hoeken van het doosje.⁴² Het geheel maakt de indruk een foe-draal geweest te zijn waarin een voorwerp (een boek?) veilig opgeborgen kon worden. Maar ook de rol zelf werd hiermee veiliggesteld: als de restanten van de rol niet op deze manier hergebruikt waren, zouden ze waarschijnlijk verloren zijn gegaan.

6 Dialect en lokalisering

Het lokaliseren van de spreuken op grond van het dialect lijkt op het eerste gezicht nauwelijks mogelijk, omdat er zo weinig tekst is overgeleverd. De totale woordvoorraad bestaat uit nog geen duizend woorden. In het materiaal is er echter relatief veel dat wijst op een Zuid-Limburgs dialect.⁴³ Dat geldt bijvoorbeeld voor de volgende opvallende vormen (geen van alle in rijmpositie). Driemaal komt de Limburgse vorm *juncvrouw* voor en nergens *joncvrouw*.⁴⁴ Ook het gebruik van het voornaamwoord *hom* is kenmerkend voor Limburg en het ontbreken van h-loze varianten wijst op een zuidelijke situering (geen Noord-Limburg of Nederrijns).⁴⁵ De vorm *hun* (= *hen*) is vooral oostelijk (ook in Holland).⁴⁶ Opmerkelijk zijn de oostelijke varianten van het aanwijzend voornaamwoord: *suseleken* (16,3), *sullec* (46,2) en *solec* (46,5), daarnaast de Brabants/Limburgse vorm *luttel*.⁴⁷ In verschillende vormen vindt men *e* in plaats van [i]; dit verschijnsel komt het meest voor in Oost-Vlaanderen en in Limburg, ook in Brabant.⁴⁸ Brabants/Limburgs is tenslotte ook de <i(j)>-spelling voor [ie]: *di* (relativum, 23,2 en 23,4 naast lidwoord *die*); *ghelive*, *scire*, *tfir* (25,1, 25,3 en 25,4); *dijen* (31,3).⁴⁹

Het Limburgs is echter niet het dialect van de oorspronkelijke tekst, maar van de kopiist. Dat blijkt het duidelijkst uit een aantal rijmen die niet zuiver zijn, maar die eenvoudig herleid kunnen worden tot zuivere rijmen, met één rijmwoord waarvan de spelling is aangepast aan een Limbrugs of oostelijk dialect, bijvoorbeeld het opmerkelijke rijm *minnen:bennen* (25, 4-5).⁵⁰ Viermaal is er rekking van *i* tot *ij*, een verschijnsel dat wel voorkomt in Brabant en Limburg.⁵¹ Het rijmpaar

⁴² Kienhorst 1994: 30-34. De snipper perkament aan fragment B bleek precies in de rand van één van de fragmenten van het heiligenleven te passen.

⁴³ In de verwijzingen naar Van Loey is het paragraafnummer aangegeven; bij de verwijzingen naar Berteloot zijn zowel de kaart alsook het bijbehorende commentaar bedoeld; zie voorts Van den Berg 1986 en Van den Berg en Berteloot 1991.

⁴⁴ 20,4 (onzeker); 23,1 en 38,1 (emendatie uit *incurouwe*), zie Van Loey II: 25a, opm 1, Berteloot 70.

⁴⁵ 26,4; 36,4; 36,6; 39,5, zie Van Loey I: 28d en 79.2.

⁴⁶ 25,5; 43,4, zie Van Loey I: 28k en II: 16.

⁴⁷ Berteloot kaart 54. Wellicht kan *suseleken* in verband gebracht worden met het Middelhoogduitse *suslich* (MNW); het MNW meldt voorts dat de vorm *solijc* Oostmiddelnederlands is.

⁴⁸ *decke*: 6,2; 7,6; 19,2; *denc*: 30,1 en 48,2 (naast *dinc* (37,1)); *en* (= *in*): 23,2 en 47,1, zie Van Loey II: 9c en d, in rijmpositie voorts: *mecken* (27,4 onzeker) en *bennen* (25,5).

⁴⁹ Van Loey II: 69a, voorts in rijmpositie: *brive:ghelive* (43,1-2) en *spighel* (46,2).

⁵⁰ De vorm *bennen* is relatief zeldzaam en komt in Zuidoost Vlaanderen, Brabant en Limburg voor (Van Loey II: 9d en Berteloot 44).

⁵¹ 2,4-5 *minnen:versijnnen*; 3,1-2 *mint:versijnt*; 38,1-2 *mint:twijnt*; 35,1-2 *sijnne:godinne*, zie Van Loey II: 23 opm. 2.

bat:daet (34, 1-2) vormt een aanwijzing dat de klinker in *bat* gerekt was: deze reking heeft de grootste verspreiding in Limburg, naar het westen toe afnemend (Van Loey II, 3). Duidelijk oostelijk zijn: de spelling *ei* voor *ie*⁵² en *u* voor de Middelnederlandse diftong *oe*.⁵³

De oorspronkelijke tekst is zuidwestelijk; de rijmen vertonen overwegend (Oost)Vlaamse en Brabantse kenmerken. De tekst bevat één inhoudelijk element dat naar Oost-Vlaanderen verwijst: in strofe 46 wordt de stad Gent genoemd. Brabrants is bijvoorbeeld de vorm *kinne(n)*.⁵⁴ Het rijmwoord *wale* komt vier keer voor; deze vorm (met *a*) is Oost-Vlaams/Brabants.⁵⁵ Tevens ontbreken nagenoeg de kenmerken van het meest westelijke Middelnederlands. Tenslotte valt de kopiist op door ongewone en heterogene spellingen, zoals het gebruik van *qw*- (16,2 en nog vier andere plaatsen), de Brabantse vorm *och* (48,3) naast de westelijke vorm *oft* (34,6), de Vlaamse vorm *bluwen* in een rijm met *rouwen* (27,1-2) en de verschillende spelwijzen van de [u]: de oostelijke spelling *ue* (bijvoorbeeld *ghude* (21,6)) naast *vroet* (89,1) en de West-Vlaamse (!) spelling *voughet* (34,1). Misschien is dit opnieuw een aanwijzing dat deze kopiist een 'amateur' was (men denke bijvoorbeeld aan zijn tamelijk slordige schrift); een alternatieve verklaring kan zijn dat de tekst een echte verzameling is in die zin, dat er niet één, maar meerdere leggers aan ten grondslag liggen.

De spreukenverzameling is dus een Zuid-Limburgse kopie van een westelijke (Oost-Vlaams-Brabantse) tekst. Indertijd (1926) heeft pater Stracke de handschriftfragmenten gekregen van J.B. Paquay, deken te Bilzen (ongeveer tien kilometer ten westen van Maastricht). Het heeft er alle schijn van dat de rol eeuwenlang dichtbij de plaats is gebleven waar hij beschreven is.

7 Verantwoording van de editie

De editie is gebaseerd op foto's die met ultraviolet licht gemaakt zijn bij het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel. Bestudering van deze foto's bleek een beter resultaat te geven dan autopsie van de fragmenten, al zijn deze uiteraard wel gebruikt.

In de editie zijn enkele wijzigingen aangebracht ten opzichte van de bron.⁵⁶ Het gebruik van de letters *i*, *j*, *u*, *v* en *w* is aan de huidige spellingsconventies aangepast. In de tekst komen zowel de lange als de ronde *s* voor; hiertussen geen onderscheid gemaakt.⁵⁷ De editie geeft zo goed als mogelijk woordscheiding en hoofdlettergebruik van de bron weer. De kopiist gebruikt aan het begin van de regel niet con-

⁵² In 5,3-6 *reys:dies* en 41,4-5 *ghier:perssemeir*, zie Van Loey II: 69a opm.

⁵³ In 5,4-5 *vroude:huden*, 30,1-2 *ghoede:hude* en 38,3-6 *huden:vroede*, zie Berteloot I: 4.1.12: 84.

⁵⁴ *kinnen* 1,4; 5,1; 7,2, steeds in rijmpositie; de vorm komt volgens Berteloot ten oosten van de Denderlijn voor (Berteloot: kaart 28), zie ook Van den Berg en Berteloot 1991: 246..

⁵⁵ Zie Berteloot kaart 149 en Van den Berg en Berteloot 1991: 261, *wale* komt voor in 23,3; 36,4; 50,3; 52,5. De vorm kan in rijmen een groter verspreidingsgebied hebben.

⁵⁶ Bij het vervaardigen van de editie is de *Lantsloot*-editie van W.P. Gerritsen (Gerritsen 1987) als model gebruikt.

⁵⁷ De meest voorkomende vorm is de lange *s*. Deze verschijnt zelfs eenmaal aan het einde van een woord (6,6 *ons*), hetgeen een (kleine) aanwijzing voor een datering in de eerste helft van de veertiende eeuw is, zie Klein 1995: 2.

sequent hoofdletters, en het onderscheid tussen hoofdletters en kleine letters is niet altijd duidelijk).

Op veel plaatsen is de tekst onleesbaar. Onzekere lezingen zijn in de editie gecursiveerd. Als de tekst niet gelezen kon worden, maar het aantal letters wel kon worden vastgesteld, zijn er in de editie zoveel punten gezet als er letters onleesbaar zijn. Als het aantal onleesbare letters slechts kon worden geschat, zijn er een of meer liggende streepjes geplaatst waarbij ieder streepje drie à vier letters representeert; een hele ontbrekende regel is met vijf liggende streepjes weergegeven. Er is geen interpunctie toegevoegd, omdat dit de leesbaarheid nauwelijks zou vergroten. De (nergens problematische) abbreviaturen zijn stilzwijgend opgelost.

De strofen zijn doorlopend genummerd in Arabische cijfers. Daarnaast is ook de plaats van de strofe in de bron aangegeven, bijvoorbeeld: ARb,II betekent dat de strofe staat op fragment A, rectozijde, rechter kolom (b), als tweede strofe in die kolom. Per strofe is een commentaar toegevoegd met woordverklaringen en andere interpretatieve opmerkingen, waar nodig ook voorstellen tot vertaling, alsmede aanvullingen van onvolledige tekst en voorstellen tot emendatie.

8 Editie

Fragment A, rectozijde, linkerkolom

- 1 - een plaghen ARa,I
 -en claghen
 .. menegher stont
 - si luttel kinnen
 - .an minnen
 - onghewont

3 .. *menegher stont*: lees *Te menegher stont* ('dikwijls')

5 *.an*: lees *van*

Mogelijke betekenis van de strofe: De kwellingen en klachten die de liefde dikwijls met zich meebrengt, zijn nauwelijks bekend bij diegenen die zelf niet gewond zijn door de liefde.

- 2 -s pine groet ARa,II
 ..elijc der doet
 - minnen sal
 -dat dat minnen
 -.et versijnnen
 -erlet al

1 -s: mogelijk *Dats*

2 ..elijc: lees *Ghelijc*

5 *versijnnen*: 'overdenken'

6 *.erlet*: lees *verlet* ('belemmert' of 'belemmerd') of *onverlet* ('ongedeerd')

Door tekstverlies zijn vooral vs. 4-6 moeilijk te interpreteren. De strofe gaat over de kwelling (*pine groet*, vs. 1) van de liefde.

- 3 So wie d.t mint ARA,III
 .i versijnt
 .erne di minne
 .. daer hi weet
 ..t men heeft leet
 .at hi so heeft inne

- 1 *d.t.*: lees *dat*
 2 *.i.*: lees *Hi*
versijnt: 'overdenkt'
 3 *.erne*: lees *Gerne*
 4 *.. daer*: lees mogelijk *Al daer*
 5 *..t*: lees *Dat*
 6 *.at*: lees *Dat*

De betekenis van de strofe is ongeveer: 'Een ieder die mint vindt het prettig om over de liefde te denken, terwijl hij weet dat men jaloers is dat hij de liefde in zich draagt'.

- 4 .ele suchten ARA,IV
 .ere beven
 .ngheval
 .uttel spreken
 .at sijn treken
 .er minnen al

Aanvullingen met behulp van lezingen in handschrift-Van-Hulthem (tekst 108, 37)

- 1 *.ele*: lees *Vele*
 2 *.ere*: lees *Sere*
beven: lees *duchten* (emendatie (rijm), Hulthem)
 3 *.ngheval*: lees *Ongheval*
 4 *.uttel*: lees *Luttel*
 5 *.at*: lees *Dat*
treken: 'gemene streken'
 6 *.er*: lees *Der*

- 5 .i al laet kinnen ARA,V
 .ijn herte binnen
 .ats een reys
 ..r di vroude
 .ijn en huden
 .. toes dies

Aanvullingen met behulp van lezingen in handschrift-Van-Hulthem (tekst 108, 30)

- 1 *.i al*: lees *Di al*
 2 *.ijn*: lees *Sijn*
 3 *.ats*: lees *Dats*
reys: 'dwaas'
 4 *..r*: lees *Mar*
vroude: 'wijzen'
 5 *.ijn*: lees *Sijn*
[S]ijn en huden: 'voorzichtig'

6 .. *toes*: lees *Al toes*

Vertaling: Degene die laat zien wat er in zijn hart is, is een dwaas, maar de wijzen zijn daarmee altijd voorzichtig.

6 .an vrinden rade ARa,VI
 es decke scade
 .er minnen comen
 .ar dat verstaet
 .at vrinde raet
 .aer goet ons somen

1 .an lees *Van*
 3 .er: lees *Der*
 4 .ar: lees *Mar*
 5 .at: lees *Dat*
 6 .aer: lees *Waer*
 ons somen: 'sommigen van ons' (vgl. *hem somen*: 'sommigen van hen, sommigen'. Het MNW vermeldt dat de verbinding *ons somen* nooit voorkomt).

Vertaling: Raad van vrienden heeft dikwijls schade in de liefde gebracht, maar begrijp dat de raad van een vriend goed voor sommigen van ons was.

7 Verhoelene minne ARa,VII
 .a dat ic kinne
 .ie wareyt
 .eter ware
 -enbare
 .ats decke gheseit

Aanvullingen met behulp van lezingen in handschrift-Van-Hulthem (tekst 108, 74)

2 .a: lees *Na*
 2-3 [N]a dat ... *waereyt* vormt een tussenzin
 3 .ie: lees *Die*
 4 .eter: lees *Beter*
 ware: subject is *Verhoelene minne* (vs.1)
 5 -enbare: lees *Dan oppenbare* (Hulthem; gezien het aantal letters dat op het afgesneden stuk gestaan kan hebben, heeft er waarschijnlijk alleen het woord *Oppenbare* gestaan. Dit levert echter een onbegrijpelijke zin op; blijkbaar was de lezing bedorven).
 6 .ats: lees *Dats*

8 .a.s sware wachte ARa,VIII
 .s idele ghedachte
 - lief te duene
 ..t es ontfert
 - langher mert
 -t was ghewone

Aanvullingen met behulp van lezingen in handschrift-Van-Hulthem (tekst 108, 22)

1 .a.s: lees *Wats*
 wachte: 'wachttijd, het afwachten'
 2 .s: lees *Es*

- 3 *duene*: 'doen'
 4 ..t: lees *Dat*
ontfert: 'verwijderd'
 5 -: lees *Ende*
 6 -t: lees *Dant*

De strofe moet ongeveer betekenen: 'Wat is een zwaardere periode van afwachten dan wanneer men tevergeefs aan de geliefde denkt die er niet is en die langer dan gewoonlijk weg blijft'.

- 9 -s bennic vroet ARa,IX
 ..t hi mesdoet
 - dar omme dijt
 -e af te winnene
 -e minnene
 -ers vrijnt

- 1 -s: lees *Dies* of *Des*
 2 ..t: lees *Dat*
 3 *dijnt*: 'dient'
 5 .e: lees *te*
 6 *vrijnt*: 'vriend'

De strofe handelt over liefdesdienst vanuit een verkeerde motivatie.

- 10 -ghene di vrouden ARa,X
 - ghoeider hoeden
 - si altoes
 — -iet en hoet
 es – oet
 -eren loes

- 1 -*ghene*: lees *Deghene* of *Dieghene*
vrouden: 'verstandig zijn'
 2 *hoeden*: 'bewaking', 'bescherming' of 'voorzichtigheid'

Door tekstverlies is de betekenis van de strofe niet vast te stellen.

- 11heyte ARa,XI
 -... arbeit
 -n gh.. seden
 - can verwinnen
 — – minnen
 — – ..ede

Door tekstverlies is de betekenis niet vast te stellen. De strofe gaat over de inspanning die nodig is om liefde te verwerven.

- 12 -e – .an binnen ARa,XII
 — .an minnen
 — — —
 — — —
 -si ghe— n
 -t en —

- 13 - mere pine ARa,XIII
 — — —
 hi .reg.t
 - minne .int
 die hi mint
 -e al ontseget

3 .reg.t: lees *dreget* ('draagt' of 'dreigt') of *treget* ('doet verdriet')
 Mogelijk gaat deze strofe over het verdriet van een minnaar die geen wederliefde krijgt.

- 14 — en stolen ARa,XIV
 — — —
 — ake.
 — ent *een man*
 — -n can
 -he gheraken

- 15 - mi.en leven ARa,XV
 .. wort niet g.ven
honeyden
 - bi ghelucke
 -..se o.t hare stucke
 - doet heden

Aanvullingen met behulp van lezingen in handschrift-Van-Hulthem (tekst 108, 114)

- 1 - *mi.en*: lees *Der minnen* (hs. *miren?*)
 2 ..: lees *En*
 g.ven: lees *geven*
 3*honeyden*: lees *Bi schoneyden*
 4 -: lees *Mar*
 ghelucke: 'gelukkig toeval'
 5 -..*se*: lees *Geeftse* of *Gafse*
 o.t: lees *oyt* ('steeds')
 6 -: lees *Ende*

Vertaling: Het leven van de liefde wordt niet door schoonheid gegeven, maar door gelukkig toeval gaf zij steeds haar zaken en dat doet ze nu nog.

- 16 .er minnen strale ARa,XVI
 .eef den meneghen qwale
 - suseleken vare
 dat hi *ware* vro
 .ocht zijn al so
 - sijns niet en ware

- 1 .er: lees *Der*
 2 .eef: lees *Geeft*
 3 -: lees mogelijk *Ende*
 suseleken: 'zulke'
 5 .ocht: lees *Mocht*
 6 -: lees mogelijk *Dat*. De betekenis is niet geheel duidelijk: 'dat het (de liefdesziekte ont-

staan door de minnepijl?) niet van hem was', d.i. dat hij niet geraakt was door de minnepijl en daardoor niet ziek was van liefde. De strofe betekent dan: 'De pijl van de liefde maakt menigeen ziek en geeft zulke vrees dat iemand verheugd zou zijn als hij niet door de minnepijl geraakt was'.

- 17 .ie minne dreght ARa,XVII
 .erne hi pleeght
 -e sine vrouwen
 -e. medesine
 van alre pinen
 .s trost van vrouwen

- 1 .ie: lees *Die*
 2 .erne: lees *Gerne*
 6 .s: lees *Es*

Vertaling: 'Degene die minne draagt, wil graag in de nabijheid van zijn vrouwe zijn: het medicijn voor alle pijn is bemoediging door een vrouw'.

- 18 .ie heeft ..n spoet ARa,XVIII
 -ecke ende moet
 -s sine pine
 vant .. qual
 -int .. al
 - aen de sine

- 1 .ie: lees *Die*

Door tekstverlies is de betekenis onduidelijk. De strofe handelt over een kwelling (*pine, qual*).

- 19 - aventure ARa,XIX
 -nct decke tsure
 ..ten —
 — — —
 — ae—
 — — —

- 2 -nct: lees *brinct*

De strofe gaat over de beproeving door het lot.

Fragment B, rectozijde

- 20 — — — BR,I
 — — —
 — — —
 - *juncvrouwen*
 steet en trouwen
 Gemint gerne

- 1-3 deze regels moeten onderaan de vorige kolom hebben gestaan.

- 21 § Die es *ontweget* BR,II
 en dan omte~~e~~get
 In claghes ..e.
 .e.. .an – ne .guet
 ocht sonde erghe
 ghude herberghe

Het rijmschema wijkt af (gepaard rijm).

- 1 *ontweget*: 'verdwaald'
 2 *omte~~e~~get*: 'terugkeert'
 4-6 het zinsverband in deze regels is onduidelijk
 5 *sonde*: lees *sonder* (emendatie)? *sonder erghe* betekent 'zonder kwaadaardige bedoeling'

- 22 § In dogheet herte BR,III
 Mere smerte
 Noch merre rouwe
 Dan die verlieest
 Dat – *verkijst*
 Nie – – op trouwe

- 1 *In*: lees *En* (emendatie)
dogheet: lees *doghet* (emendatie): 'lijdt'
 1-3 'Er is geen hart dat grotere smart of grotere rouw lijdt'

- 23 § Die juncvrouwen BR,IV
 Di sijn en rouwen
 hi doet wale
 Dise vertroest
 Want hise verlost
 Van groter qwalen

- 24 § Sijt seker dies BR,V
 Dat na verlijes
 Meir ver vroyt
 een goetghewijn
 Den inneghen sijn
 Dan hi was .yt

- 3 *ver vroyt*: 'blij maakt'
 5 *den inneghen sijn*: 'het gemoed'
 6 *hi*: namelijk *Den inneghen sijn* (vs. 5)
 .yt: lees *oyt*

Vertaling: Wees er zeker van dat na verlies een goede winst het gemoed meer verheugt dan het ooit was.

- 25 § Daer ghelive tesamen BR,VI
 Sijn dat scamen
 es scire ghedaen
 tfir der minnen
 Dat hun bernt bennen
 Benemet *saen*

2 *scamen*: 'verlegenheid'

26 § Die minnet sinen .ere BR,VII

hi moet altoes .eere
begriep ontsijen
ende van home wachten
Der loghenen trachten
ende die vlien

1 .ere: lees *ere* of *eere* of *here*

2 .eere: lees *seere*

3 *begriep*: 'aanmerkingen' of 'schande'
ontsijen: 'vrezin'

4 *home*: 'hem'

van home wachten: lees *home wachten* (emendatie), 'zich onthouden van' of 'zich hoeden voor'

5 *trachten*: 'verzinnen'

De betekenis van de strofe is niet helemaal duidelijk: Degene die zijn eer liefheeft, moet altijd oppassen voor aanmerkingen en zich onthouden van het bedenken van leugens (of, met een emendatie *logbeneren* <*loghenen*, vs. 5: en zich hoeden voor de verzinsels van leugenaars) en die ontvluchten.

27 § Die man es te bluwen BR,VIII

Sere van rouwen
Int therte sijn
.ein niet en mecken

— — —
— — —

1 *te bluwen*: 'gekweld'

4 *mecken*: 'turen'

5-6 Deze verzen zijn weggevallen (onderkant fragment).

Fragment A, rectozijde, rechter kolom

28 — — — ARb,I

— — —
— — —
— — —

onbedwonghen
Den minners bi

1-4 Deze verzen zijn weggevallen (bovenzijde fragment).

In het handschrift-Van Hulthem is een paralleltekst overgeleverd (tekst 108, 61), die tekst-reconstructie tot op zekere hoogte mogelijk maakt (zie inleiding). De strofe handelt over het gevaar voor minnaren van de onbedwingbare praatjes van verklikkers.

29 § Die al ducht ARb,II

ende vrucht
Dat hi siet

hi sal van minnen
spade ghewinne
el dan verdrijet

5 *spade*: 'laat'

30 § En es denc so ghoede ARb,III
Soe goede hude
In alre stont
men scepter mede
E.. *alre* stede
Der – *wont*

1 *denc*: 'ding'.

2 *Soe*: lees *Als* (emendatie)?

hude: 'voorzichtigheid'

Hoewel er weinig tekstverlies is, is de betekenis van de strofe als geheel niet duidelijk.

31 § Die te saen ARb,IV
— ontfaen
van dijen dat si sien
Goede dade
Sulen *hir* spade
wanic ghescijn

6 *ghescijn*: 'geschieden'

De betekenis is niet geheel duidelijk: 'Degenen die te spoedig ... krijgen van hetgeen zij zien, goede daden zullen hier niet snel gebeuren, volgens mij'.

32 § *Die met* trouwen ARb,V
goet van vrouwen
Ghe...en .a..
es hi dan loes
Gat *gheve* .e altoes
qwa—

4 *loes*: 'trouweloos'

5 *Gat*: lees *Got* (emendatie)?

De betekenis van de strofe als geheel is onduidelijk. Het lijkt te gaan om de rol van (on)trouw in de omgang tussen mannen en vrouwen.

33 § Die altos minnen ARb,VI
en niet en winnen
Dats ongheval
Mar dese man
Die een cussen wan
Hine verloes niet al

2 *en niet*: lees *ende niet* (emendatie)

34 § Het voughet bat Arb,VII
 Dat vrouwen dese daet
 Doen met rosen
 Dan sij met swerden
 Imanne derden
 oft wilden nosen

1 *voughet bat*: 'past beter'
 2 *dese daet*: verwijst naar *Imanne derden oft wilden nosen*
 4 *Dan*: 'Dan dat'
swerden: 'zwaarden'
 5 *Imanne*: 'iemand'
 6 *nosen*: 'schaden'

35 § .a-i.e sijnne Arb,VIII
 hetet si godinne
 Met onrechte
 Die omme belet
 ende achter set
 Der minnen knechte

4 *omme*: 'overall' (?)
belet: 'in de weg staat'
 5 *achter set*: 'benadeelt'

36 § Die na di sure Arb,IX
 Die soete avonture
 Van minnen drinct
 Homo wort so wale
 Dat die eerste qwale
 Home soete dunct

4 *Homo*: lees *Home* (emendatie): 'Hem'

37 § Een es dinc die leeft Arb,X
 Die sconre heeft
 ane scouwen
 dan oppenbare
 een grote scare
 Van sconen vrouwen

1 *Een*: lees *En* (emendatie)

38 § een jucvrouw die mint Arb,XI
 Daer en es twijnt
 Jeghen te huden
 Hare wisheyden
 Souden verleyden
 Seven vroede

- 1 *jucvrouwwe*: lees *juncvrouwwe* (emendatie)
 2-3 'daar is zo goed als niets tegen te beschermen'
 4 *wisheyden*: 'listigheden'

39 § Minnen met trouwen Arb, XII
 hofsche vrouwen
 Dats al ghewijn
 Mar hijs onvroet
 Die home doet
 ane dese nonnen

- 3 *ghewijn*: lees *ghewonnen* (emendatie op basis van het rijm)
 5-6 *die ... ane*: 'die zich voegt bij' (?)

40 Want overwaer Arb, XIII
 Heeft menech .aer
 Hen v.. ghesee.t
 hets te v.r—
 Da — —
 — — —

Door tekstverlies is de betekenis van de strofe niet duidelijk.

41 D— — Arb, XIV
 § va- minnen
 Te voren besiet
 Hi es een *ghier*
 perssemeir
 en anders niet

- 4 *ghier*: 'hebzuchtige'
 5 *perssemeir*: 'woekeraar, schraper'
 Door tekstverlies zijn vs. 1-3 moeilijk te interpreteren.

42 § Raet heeft ere Arb, XV
 Ende vromet .ere
 In menegher noet
 Mar bi onrade
 Heift menech scade
 ghenomen groet

- 1 *Raet*: 'bedachtzaamheid'
 2 *.ere*: lees *sere*
 4 *onrade*: 'onnadenkendheid'

43 § Der minnen brive Arb, XVI
 die tusschen ghelive
 Hoyt quaet brouwen
 Ghot mote hun scinken
 Dat sijt drincken
 Moeten met rouwen

- 3 *Hoyt*: 'altijd'
brouwen: 'veroorzaken'
 4 *hun*: het is niet duidelijk wat de referent is, mogelijk de briefschrijvers. Het versmolten object -t < *sijt* zal verwijzen naar *quaet* (vs.3).

44 § Der sede es out ARb,XVII
 Dat men vrinden es hout
 ellec goet man
 ende hefse loven
 ende trecse boven
 al daer hi can

- 2 *men* is voorlopig onderwerp; het eigenlijke onderwerp is *ellec goet man* (vs.3)
hout: 'genegen'
 4 *hefse*: 'moet hen'
 5 *trecse boven*: 'trekt ze voor'

45 § Dat es scade ARb,XVIII
 Dat si ghenade
 Heyft ende goet
 Der welker daet
 Altoes quaet
 wesen moet

- 4 *Der welker*: antecedent is *si* (vs.2)

46 § Dat wetic wel ARb,XIX
 Ware sullec spighel
 Binnen gent
 hi soude rouwen
 solec vrouwen
 daer omme trent

- 2 *spighel*: 'voorbeeld'

47 En menegher stede ARb,XX
 Doet vrinder bede
 Doecht verweck
 oec he— e ghesijn
 — — —

— — —

weggesneden.

W

- 3 *verweck*: men zou na *doet* de infinitief *verwecken* ('opwekken') verwachten.
 5-6 Deze regeld zijn weggevallen (onderzijde fragment)

Fragment A, verso zijde

- 48 Hi es vroet die verwert AVa,I
 Die denc die *dert*
 och wesen mach
 — es te spade
 te -ene scade
 -n slach

1 *verwert*: 'in verwarring brengt'
 Door tekstverlies is de betekenis van de strofe niet duidelijk.

- 49 Dats e—et AVa,II
 Dat-..e -siet
 — — —
 — mint
 -e - t .int
 — — —

- 50 — — — AVa,III
 — — —
 — — wale
 — — we
 — — we
 — — le

- 51 -a— -we AVa,IV
 — — —
 — — —
 — — —
 — — e al
 — — —

- 52 — — minne AVa,V
 .et -nt sinnen
 -e— man
 -meneghe qwale
 -at— wale
 — — *an*

- 53 -ne — heyte AVa,VI
 — — y.
 — — ate
 — — ut
 — — ut
 -aet sinen hate

- 54 — — -e AVa,VII
 — — e kare
 — — ere
 — — *ghewin-*
 — — minnen
 -se s.ae. sere

55 — van goude AVa,VIII
 — — ude
 — — —
 — — —
 — me..e .lijs
 — — en ere

56 -se *die diet* siet AVa,IX
 — — —
 — ch we..en
 — — —
 — — —
 — — -n

57 — — -br.. AVa,X
 — — —
 — — —
 — — -ghe
 — -alle-ghe
 — — -e.t

58 — we— AVa,XI
 m.n-e—
 -e— —
 — — —
 — ne—
 — — —

6 weggevallen (onderzijde fragment).
 Fragment B, verso zijde

59 — — — BV,I
 — — —
 — — —
 —cht
 — ..placht
 — -ouwe

1-3 Deze regels moeten onderaan de vorige kolom hebben gestaan.

Fragment A, verso zijde.

Deze tekst is rechts van kolom AVa geschreven, op dezelfde hoogte als AVa,XI (=strofe 58). Mogelijk is dit geen aparte strofe, maar zijn het de laatste woorden van de verzen van strofe 58, die dan om een slecht stuk van het perkament heen geschreven zijn.

60 -v-t noet AVb,I
 — — groet
 — — raet
 — — e
 — — ne..
 — — —

Lijst van geraadpleegde literatuur

- Van Anrooij en Mertens 1992 – W. van Anrooij en Th. Mertens: “Een cort jolijt”. Middelnederlandse spreukstrofen met het rijmschema aabccb’. In: F. Willaert e.a., *Een zoet akkoord. Middel-eeuwse lyriek in de Lage Landen*. Amsterdam, 1992, p. 219-233 en 392-399. (Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, 7).
- Von Armin 1984 – M. von Armin: *Katalog der Bibliothek Otto Schäfer Schweinfurt*. Teil 1: *Drucke, Manuskripte und Einbände des 15. Jahrhunderts*. 2. Halbband. Stuttgart, 1984.
- Van Balberghe 1993 – E. van Balberghe: ‘Une copie exceptionnelle du *Libellus de episcoporum electionibus* de Guillaume de Mandagout’. In: A. Raman et E. Manning (ed.), *Miscellanea Martin Wittek. Album de codicologie et de paléographie offert à Martin Wittek*. Louvain, Paris, 1993, p. 315-322.
- Bäuml en Rouse 1983 – F.H. Bäuml and R.H. Rouse: ‘Roll and codex. A new manuscript fragment of Reinmar von Zweter’. In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 105 (1983), p. 192-231 and 317-330.
- Van den Berg 1986 – E. van den Berg: ‘Over het lokaliseren van Middelnederlandse rijmteksten’. In: *VMKA* 1986, afl. 3, p. 305-322.
- Van den Berg en Berteloot 1991 – E. van den Berg en A. Berteloot: ‘Taalgeografische variabelen in Middelnederlandse rijmen’. In: *VMKA* 1991, afl. 2-3, p. 238-273.
- Berteloot 1984 – A. Berteloot: *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands*. Gent, 1984. 2 dln.
- Bischoff 1979 – B. Bischoff: *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*. Berlin, 1979. (Grundlagen der Germanistik, 24).
- Braekman 1969 – W.L. Braekman: ‘Middelnederlandse didactische gedichten en rijmspreuken’. In: *VMKA* 1969, p. 79-111.
- Brinkerink 1904 – D.A. Brinkerink (ed.): *Van den doechden der vuriger ende stichtiger susteren van diepen veen* (‘handschrift D’). Dl. 1 *De tekst van het handschrift*. Leiden, 1904. (Bibliotheek van Middelnederlandsche letterkunde).
- Brinkman 1994 – H. Brinkman: “Alder wysheit fundament”. Profane ethiek in enige verzamelingen Middelnederlandse rijmspreuken’. In: J. Reynaert e.a., *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam 1994, p. 230-245 en 423-425. (Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, 9).
- Brinkman 1995 – H. Brinkman (ed.): *Het handschrift-Jan Phillipsz. Hs. Berlijn, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Germ. Qu. 557*. Hilversum, 1995. (Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden, 2).
- Brinkman 1997 – H. Brinkman: *Dichten uit liefde. Literatuur in Leiden aan het einde van de Middeleeuwen*. Hilversum 1997. (Middeleeuwse studies en bronnen, 53).
- Brinkman en Schenkel 1999 – H. Brinkman en J. Schenkel (ed.): *Het handschrift-Van Hulthem. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, 15.589-623*. 2 dln. Hilversum 1999. (Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden, 7).
- De Bruin en Oosterman 2001 – M. de Bruin en J. Oosterman (samenst.), m.m.v. C. Strijbosch e.a.: *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600. Repertory of Dutch songs until 1600*. 2 dln. Gent/Amsterdam 2001.
- Byrne 1984 – D. Byrne: ‘A 14th-century French drawing in Berlin and the *Livre du Voir-Dit* of Guillaume de Machaut’. In: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 47 (1984), p. 70-81.
- Clanchy 1979 – M.T. Clanchy: *From memory to written record. England 1066-1307*. Londen, 1979.
- Curschmann 1922 – M. Curschmann: ‘*Pictura laicorum litteratura?* Überlegungen zum Verhältnis von Bild und volkssprachlicher Schriftlichkeit im Hoch- und Spätmittelalter bis zum Codex Manesse’. In: H. Keller, K. Grubmüller und N. Staubach (Hrsg.), *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen*. München, 1992, p. 211-229 und Tafel 2-11. (Münstersche Mittelalter-Schriften, 65).
- Deschamps en Mulder 1998 – J. Deschamps en H. Mulder: *Inventaris van de Middelnederlandse handschriften van de Koninklijke Bibliotheek van België*. Voorlopige uitgave. Eerste aflevering. Brussel, 1998.
- Van Dijk 1999 – H. van Dijk: ‘[Beschrijving van] Toneelrollen. Borsele, Gemeentearchief, z.s.’ In: R. Jansen-Sieben 1999, p. 104-105.
- Gerritsen 1987 – W.P. Gerritsen (ed.): *Lantsloot vander Hagbedochte. Fragmenten van een Middel-*

- nederlandse bewerking van de Lancelot en prose*. Met medewerking van A. Berteloot, F.P. van Oostrom en P.G.J. van Sterkenburg. Amsterdam etc., 1987.
- Gerritsen 1992 – W.P. Gerritsen: 'Jan en Jenneken en de mondelinge overlevering van balladen'. In: F. Willaert e.a., *Een zoet akkoord. Middeleeuwse lyriek in de Lage Landen*. Amsterdam, 1992, p. 287-302 en 417-420. (Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, 7).
- Gorissen 1948 – P. Gorissen: 'Twee fragmenten uit een berijmd Middelnederlandsch morgengebed'. In: *TNTL* 65 (1948), p. 161-167.
- Gumbert 1993 – J.P. Gumbert: 'Sizes and formats'. In: M. Maniaci and P.F. Munafò (ed.), *Ancient and medieval book materials and techniques*. Dl. 1. Città del Vaticano, 1993, p. 227-263. (Studi e testi, 357-358).
- Gumbert 2001 – J.P. Gumbert: 'Nederlandse toneelhandschriften. Een codicologische oogopslag'. In: H. van Dijk en B.A.M. Ramakers, *Spel en spektakel. Middeleeuws toneel in de Lage Landen*. Amsterdam, 2001, p. 76-82 en 323-324. (Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden, 23).
- Hemmes-Hoogstadt 2005 – A.C. Hemmes-Hoogstadt: 'Sies mijn vlien, mijn jaghen'. *Over vorm en inhoud van een corpus Middelnederlandse spreukachtige lyriek*: Lund, UB, Mh 55 en Brussel, KB, Ms. IV 209/11. Hilversum, 2005. (Middeleeuwse studies en bronnen, 86).
- Hogenelst en Van Oostrom 1995 – D. Hogenelst en F. van Oostrom, *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen*. Amsterdam, 1995.
- Huot 1987 – S. Huot: *From song to book. The poetics of writing in Old French lyric and lyrical narrative poetry*. Ithaca, London, 1987.
- Jansen-Sieben 1999 – R. Jansen-Sieben (red.): 's Levens felheid in één band. Handschrift-Van Hulthem. Brussel, 1999. Catalogus tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek van België, 9 april tot 22 mei 1999.
- Jansen-Sieben en Van Dijk 2003 – R. Jansen-Sieben en H. van Dijk: 'Nu slaet u zeere doer Cristus eere! Het flagellantenritueel op een Middelnederlandse tekstrol'. In: *OGE* 77 (2003), p. 139-213.
- Keitel 1977 – E.A. Keitel: 'The musical manuscripts of Guillaume de Machaut'. In: *Early music* 5 (1977), p. 469-472.
- Kienhorst 1994 – H. Kienhorst: 'Leven van de H. Margaretha' en 'Spreukstrofen'. In: F. Hendrickx (red.) *Pampiere wereld. Litteraria Neerlandica uit het bezit van de Universiteit Antwerpen*. Met medewerking van P. Couttenier en H. Meeuws. Leuven, 1994, p. 30-34. (Miscellanea Neerlandica, 11).
- Kienhorst 1996 – H. Kienhorst: 'Middelnederlandse verzamelhandschriften als codicologisch object'. In: G. Sonnemans (red.), *Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden. Congres Nijmegen 14 oktober 1994*. Hilversum, 1996, p. 39-60. (Middeleeuwse studies en bronnen, 51).
- Kienhorst en Mulder 1993 – H. Kienhorst en H. Mulder: 'Middelnederlandse fragmenten van D.A. Stracke in de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen'. In: *SpL* 35 (1993), p. 67-74.
- Klein 1995 – J.W. Klein: '(Middelnederlandse) handschriften: produktieomstandigheden, soorten, functies'. In: *Queeste* 2 (1995), p. 1-30.
- Korteweg en Chavannes-Mazel 1980 – A.S. Korteweg en C.A. Chavannes-Mazel: *Schatten van de Koninklijke Bibliotheek. Acht eeuwen verlichte handschriften. Tentoonstelling in het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum / Museum van het boek, 17 december 1980 – 15 maart 1981*. 's-Gravenhage, 1980.
- Kruijshoop 1988 – A. Kruijshoop: 'Over wapenkunde en koningen: een Engels rolmanuscript in Nederland'. In: *Madoc* 2 (1988), p. 29-34.
- Lieftinck 1964 – G.I. Lieftinck: *Manuscripts datés conservés dans les Pays-Bas. Catalogue paléographique des manuscrits en écriture latine portant des indications de date. I. Les manuscrits d'origine étrangère (816-c.1550). Texte. Planches*. Amsterdam, 1964.
- Van Loey 1976 en 1980 – A. van Loey: *Middelnederlandse spraakkunst*. 8e, verbeterde, druk. 2 dln. Groningen, 1976 en 1980.
- Mantingh 1994 – E. Mantingh: 'De rol van de rol in de eerste miniatuur van het Kopenhaagse Lutgart-handschrift'. In: *Ntg* 87 (1994), p. 238-247.
- Mantingh 2000 – E. Mantingh: *Een monnik met een rol. Willem van Afflighe, het Kopenhaagse Leven van Lutgart en de fictie van een meerdaagse voorlezing*. Hilversum, 2000 (Middeleeuwse studies en bronnen, 73).
- Meder 1991 – T. Meder: *Sprookspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegabersberch (ca. 1400)*. Amsterdam, 1991. (Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen, 2).
- Mertens 2004 – Th. Mertens: 'Relic or strategy. The Middle Dutch sermon as a literary phenomenon'. In: G. Donavin, *Speculum sermonis. Interdisciplinary reflections on the medieval sermon*. Turnhout, 2004, p. 293-314.

- Mulder 1999 – H. Mulder: '[Beschrijving van] Rol met De ghelassen sale. Mechelen Stadsarchief, z.s. (olim hs. 241)'. In: R. Jansen-Sieben 1999, p. 109-110.
- Mus 1945 – O. Mus: 'Een bijbel te Ieper in de 14de eeuw'. In: *De gulden passer* 23 (1945), p. 6-197.
- Oosterman 1995 – J.B. Oosterman: *De gratie van het gebed. Middelnederlandse gebeden: overleving en functie met bijzondere aandacht voor produktie en receptie in Brugge (1380-1450)*. Amsterdam, 1995. 2 dln. (Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, 12)
- Petzet 1920 – E. Petzet: *Die deutschen Pergamenthandschriften nr. 1-200 der Staatsbibliothek in München*. München, 1920. *Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae Monacensis*. Tomi 5 pars 1.
- Plimpton 1935 – G.A. Plimpton: *The education of Chaucer. Illustrated from the schoolbooks in use of his time*. London, New York, 1935.
- Plotzek 1987 – J.M. Plotzek: *Andachtsbücher des Mittelalters aus Privatbesitz*. Katalog zur Ausstellung im Schnütgen-Museum. Köln, 1987.
- Priebsch 1906 en 1907 – R. Priebsch (ed.): 'Aus deutschen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Brüssel'. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 38 (1906), p. 301-333 en 436-467 en 39 (1907), p. 156-179.
- Rotulus* 1990: *Rotulus (1 conductus & 9 motets)*, early 14th c. [Peer,] 1990. (facsimile).
- Schreurs en Bouckaert 1995 – E. Schreurs en B. Bouckaert: *Bedreigde klanken? Muziekfragmenten uit de Lage Landen (Middeleeuwen – Renaissance)*. Leuven, 1995.
- Steinmann 1988 – M. Steinmann: 'Das Basler Fragment einer Rolle mit mittelhochdeutscher Spruchdichtung'. In: *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 117 (1988), p. 296-310.
- Stoett 1923 – F.A. Stoett, *Middelnederlandse spraakkunst: syntaxis*. Derde, herziene druk. 's-Gravenhage, 1923.
- Stooker en Verbeij 1997 – K. Stooker en Th. Verbeij: *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden*. 2 dln. Leuven, 1997.
- Stracke 1926 – D.A. Stracke: 'Middelnederlandse bijdrage uit het Würzburger hsch. ch. 9. 144 [lees ch. q. 144, DvdP]'. In: *VMKA* 1926, p. 353-378.
- Stracke 1928 – D.A. Stracke: 'Merkwaardige perkamentfragmenten'. In: *Tijdschrift voor taal en letteren* 16 (1928), p. 261-269.
- Taylor 1991 – A. Taylor: 'The myth of the minstrel manuscript'. In: *Speculum* 66 (1991), p. 43-73.
- De Vreese 1900 en 1901 – W.L. de Vreese: 'Middelnederlandse geestelijke gedichten, liederen en rijmen'. In: *TNTL* 19(1900), p. 289-324 en 20 (1901), p. 249-290.
- De Vreese 1922-1923 – W.L. de Vreese: 'Verluchte handschriften in het Aartsbischoffelijk Museum te Utrecht'. In: *Het gildeboek* 5 (1922-1923), p. 201-221.
- Walther 1991 – I.F. Walther (ed.): *Sämtliche Miniaturen der Manesse-Liederhandschrift*. Aken, 1991.
- Wattenbach 1958 – W. Wattenbach: *Das Schriftwesen im Mittelalter*. 4. Auflage. Graz, 1958 (unveränderter Abdruck der dritten vermehrten Auflage, Leipzig, 1896).
- Werkgroep 1972 – Werkgroep van Groningse neerlandici (ed.): *Van der feesten. Een proper dinc*. Groningen, 1972 (gestencild).
- Williams 1969 – S.J. Williams: 'An author's role in fourteenth century book production: Guillaume de Machaut's "Livre ou je met toutes mes choses"'. In: *Romania* 90 (1969), p. 433-454.

Adres van de auteur

OWI Nederlandse taal en cultuur / OGC / UMCS

Trans 10

3512 JK Utrecht